

УДК (UDC) 94 (477.82) «17/18»: 347.963 : 332.135
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2025.2\(50\).786](https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).786)

IMPERIAL PROSECUTOR'S OFFICE IN VOLYN: CHALLENGES AND COMPROMISES IN GUBERNIA GOVERNANCE (LATE 18TH – FIRST THIRD OF THE 19TH CENTURY)

Andrii Shevchuk¹, Oksana Markevych²

¹ Zhytomyr Polytechnic State University (Zhytomyr, Ukraine)
e-mail: shevchuk.istor@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

² Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)
e-mail: oksanamarkevich@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to analyze the functioning of prosecutors and attorneys (striapchy) from the late 18th century to the Polish November Uprising, to study their powers, to determine the personnel policy of appointments to this position, as well as the peculiarities of their activities in Volyn gubernia.

The scientific novelty. The importance of the prosecutor's office for the incorporation of annexed territories is clarified, and the broader powers of officials, as well as differences in the number of officials compared to internal gubernias, are substantiated. It is proven that the personnel policy of the Russian Empire in Volyn during the studied period was characterized by a balance between the need to ensure the loyalty of officials and the need for effective governance of the region, taking into account its specifics.

Conclusions. The institution of the prosecutor's office in the Russian Empire of the late 18th century underwent significant modernization. A dense network of prosecutorial supervision with broad powers was established to monitor the observance of legality in the administration and courts' actions, to control the government institutions to prevent their interference in each other's spheres of activity, and to guarantee compliance with laws and the behavior of officials. During the reign of Paul I and Alexander I, the prosecutor's office system was reformed, and in the gubernias of Right-Bank Ukraine, the previous rules of judicial procedure were restored under the supervision of only the gubernia prosecutor.

During the reign of Nicholas I, the provincial prosecutor became a key instrument of integration policy. They were given the power to supervise the activities of noble deputy assemblies and were present during electoral proceedings. In an effort to ensure the loyalty of officials and their independence from local elites, prosecutors and attorneys were appointed from among natives of the internal gubernias, who were supported by the authorities against unjust denunciations. The retention of all povit attorneys in their positions after the November Uprising of 1830-1831 indicates the absolute loyalty of the prosecutor's office to the government's policy in the region.

Keywords: Volyn gubernia, gubernia prosecutor, attorneys, imperial policy, integration of territories, personnel policy

ІМПЕРСЬКА ПРОКУРАТУРА НА ВОЛИНІ: ВИКЛИКИ ТА КОМПРОМІСИ В УПРАВЛІННІ ГУБЕРНІЄЮ (КІНЕЦЬ 18 – ПЕРША ТРЕТИНА 19 СТ.)

Андрій Шевчук¹, Оксана Маркевич²

¹ Державний університет «Житомирська політехніка» (Житомир, Україна)
e-mail: shevchuk.istor@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

² Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)
e-mail: oksanamarkevich@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

АНОТАЦІЯ

Мета статті – проаналізувати функціонування прокурорів і стряпчих з кінця 18 ст. і до польського Листопадового повстання, розкрити їх повноваження, визначити кадрову політику призначень на цю посаду, а також особливості їх діяльності у Волинській губернії.

Наукова новизна. З'ясовано значення прокуратури для інкорпорації приєднаних територій, доведено ширші повноваження чиновників, а також відмінності у чисельності чиновників, порівняно із внутрішніми губерніями. Доведено, що кадрова політика Російської імперії на Волині у досліджуваний період характеризувалася балансуванням між необхідністю забезпечення лояльності чиновників і потребою в ефективному управлінні регіоном з урахуванням його специфіки.

Висновки. Інститут прокуратури у Російській імперії кінця 18 ст. зазнав значної модернізації. Було розбудовано густу мережу прокурорського нагляду з широкими повноваженнями: за дотриманням законності у діях адміністрації та судів, контроль за тим аби владні інститути не втручалися у сферу діяльності один одного, за виконанням законів і поведінкою чиновників тощо. За правління Павла I та Олександра I було реформовано систему прокуратури, а в губерніях Правобережної України відновлювалися попередні правила судочинства під наглядом лише губернського прокурора.

За правління Миколи I губернський прокурор став ключовим інструментом інтеграційної політики. Вони отримали повноваження нагляду за діяльністю дворянських депутатських зібрань і були присутні на виборах. Прагнучи забезпечити лояльність чиновників та їхню незалежність від місцевих еліт – прокурорів і стряпчих призначали з вихідців внутрішніх губерній, яких підтримувала влада від несправедливих доносів. Збереження на посадах усіх повітових стряпчих після Листопадового повстання 1830-1831 рр. вказує на абсолютну лояльність інституту прокуратури до політики влади у регіоні.

Ключові слова: Волинська губернія, губернський прокурор, стряпчі, імперська політика, інтеграція територій, кадрова політика

Вступ

Остання чверть 18 ст. була періодом активної експансії Російської імперії, що вимагало від верховної влади пошуку механізмів ефективного управління не лише захопленими землями, але й внутрішніми губерніями. Для уніфікації

адміністрування 1775 р. було запроваджено «Учреждения для управления губерниями Всероссийской империи» (далі – «Учреждения...»), виписані з найкращих західноєвропейських теорій. Проте, якщо у внутрішніх губерніях реформування не зустрічало жодного супротиву через цілковиту підвладність усіх станів імперській владі, то на анексованих від Речі Посполитої територіях локальна шляхта звикла незалежно вирішувати питання свого внутрішнього життя, безумовно панувати в аграрних відносинах, самостійно судитися, обирати своїх урядників тощо. У нових реаліях імперського військового панування шляхтичі змушені були прийняти нові «правила гри» та демонструвати поверхневу і вимушену лояльність. Проте політика верховної влади на окраїнах була гнучкою, адже вимагалось «вписування» нових регіонів до загальноімперського контексту, постійно узгоджувалися інтереси центру та периферії, здійснювалися заходи для задоволення запитів еліт. По суті, відбувалося фундаментальне протистояння між прагненнями місцевої шляхти зберегти автономію у вирішенні адміністративних і юридичних питань та намаганнями верховної влади встановити тотальний контроль над усіма сферами життя суспільства. Завдання встановлення панування вирішувалося захисниками інтересів влади, де поважне місце займала служба нагляду та контролю, представлена прокурором та стряпчими. Вивчення формування інституту прокуратури на приєднаних територіях дозволить з'ясувати яким чином імперська влада реалізовувала інтеграційну політику на набутих територіях та які управлінські механізми застосовувала.

Огляд літератури

Діяльності прокуратури в правобережних губерніях з кінця 18 до першої третини 19 ст. не знайшла належного висвітлення в історіографії з кількох причин: перебування предмету на межі історичної науки та юриспруденції; складнощі у роботі з архівними матеріалами, особливо для дослідників історії права та відсутні окремих фондів прокурорів та стряпчих у повітах, що ускладнює пошук інформації, розпорошеної по фондах судових та адміністративних установ. Однак, дослідники не могли оминати такої важливої інституції, тому здійснювали аналіз діяльності прокурорів та стряпчих як загалом, так і в окремих регіонах.

Інститут прокуратури згідно «Учреждений...» 1775 р. аналізував В. Григор'єв. Зупинившись на ієрархічності структури та широких повноваженнях, автор вказував на розпливчатості багатьох положень, в тому числі у сфері нагляду¹. Прокурор Московської судової палати М. Муравйов підготував комплексне дослідження про прокурорський нагляд, його етапи розвитку в країнах Західної Європи та Російської імперії. Автор оминув діяльність цієї інституції влади в Речі Посполитій, а щодо особливостей її діяльності на Волині, то зауважив, що генерал-губернатор О. Беклешов ініціював запровадження посади фіскалів понад штатний розпис для покращення її ефективності².

Аналізуючи реформаторську діяльність Катерини II, І. де Мадеріага дійшла висновку, що імператриця мала намір побудувати густу мережу прокурорського

¹ Григорьев В.Г. Реформа местного управления при Екатерине II (Учреждение о губерниях 1775 г.). Санкт-Петербург: «Русская скоропечатня», 1910. 387 с.

² Муравьев Н.В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности. Москва, 1889. С. 317.

нагляду, яка б охоплювала країну та замикалася б на генерал-прокуророві, який стежив аби владні інститути не втручалися у сферу діяльності один одного, за виконанням законів, поведінкою чиновників³. Правителька здійснила спробу сформулювати програму імперської влади саме як механізму управління структурною імперською ситуацією та пробувала реалізувати програму приведення імперського різноманіття до «загального знаменника» через імперію⁴.

С. Казанцев вважає другу половину 18 ст. періодом найвищої могутності інституту генерал-прокурорів, проте це пов'язує з розвитком їх адміністративних, а не наглядових функцій, тому максимум, що вдалося досягнути прокуратурі – дотримання форми діловодства, а не «духу і букви закону»⁵. В. Сухонос ставить під сумнів ефективність прокурорського контролю, але вже той факт, що без цього інституту протягом майже трьох століть не обходилась жодна модель організації влади, свідчить про її необхідність і важливість⁶. Натомість Н. Єфремова вважає, що прокурори не відігравали ключової ролі та виступали своєрідною ширмою «законності»⁷. Історик державного управління радянського періоду М. Єрошкін зазначив невелику роль місцевої прокуратури. Свої висновки аргументував тим, що по чину губернський прокурор був нижче не тільки губернатора, а й віце-губернатора, голів палат суду і прирівнювався до радників губернського правління і палат, діяльність яких мав контролювати⁸.

Особливостями інституту прокуратури є його персоніфікованість та фактична залежність від покровительства з боку генерал-прокурорів. О. Звягінцев та Ю. Орлова проаналізували постаті імперських генерал-прокурорів і визначили, що головний принцип у підборі кадрів полягав у діловій активності, а недоторканності їм надавало покровительство імператора й особлива процедура притягнення до відповідальності⁹. Дослідниця Н. Семенова, вивчаючи місце губернських прокурорів у системі місцевого управління на прикладі Оренбурзької губернії, доводить невисокий їх статус, фактичну залежність від губернаторів¹⁰.

Завдання прокурорів і фіскалів, пов'язані з здійсненням судочинства у губерніях Правобережної України досліджував А. Шевчук, який дійшов висновків, що прокурори були найбільшими захисниками інтересів Петербурга, особливо у

³ Мадариага Исабель де. Россия в эпоху Екатерины Великой / Пер. с английского Н.Л. Лужецкой. Москва, 2002. С. 452.

⁴ Новая имперская история Северной Евразии. Часть 2: Балансирование имперской ситуации: XVIII-XX вв. / Под ред. И. Герасимова. Казань: "Ab Imperio", 2017. С. 93.

⁵ Казанцев С.М. Прокуратура Российской Империи: историко-правовое исследование: дис... докт. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 2003. 455 с. URL: <https://ftwirpx.link/file/1532475/>

⁶ Сухонос В.В. Прокуратура у державному механізмі Російської імперії після судової реформи 1864 р. Суми: Університетська книга, 2012. С. 14.

⁷ Ефремова Н.Н. Министерство юстиции Российской империи. 1802-1917. (Историко-правовое исследование). Москва, 1983. 152 с.

⁸ Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. Москва, 1983. С. 123.

⁹ Звягінцев А.Г., Орлова Ю.Г. От первого прокурора России до последнего прокурора Союза. Москва, 2001. С. 12-14.

¹⁰ Семенова Н.Л. Губернские прокуроры в системе местного управления Российской империи в конце XVIII – начале XIX в. (на примере Оренбургской губернии). Страницы истории России. 2015. С. 129-137.

питаннях збереження казенної земельної власності. Значна увага приділена відносинам прокурора з губернаторами, членами головного суду, що впливало на вирішення справ¹¹.

Разом з тим огляд історіографії дозволив зауважити, що дослідження принципів формування кадрового складу, повноважень і діяльності інституту прокуратури у правобережних губерніях, зокрема Волинській, не знайшло належної рефлексії. Завданням даного дослідження є висвітлення функціонування прокурорів та стряпчих з кінця 18 ст. і до польського Листопадового повстання, після якого відбулися значні зміни у політиці управління приєднаними територіями, що відобразилося на функціях прокурора; розкрити їх повноваження, визначити кадрову політику призначень на цю посаду, а також особливості діяльності у Волинській губернії.

СИСТЕМА ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ

На українських землях у складі Речі Посполитої інститут прокуратури¹² був відомий ще 1578 р., коли за рішенням Сейму було створено особливий на українських землях трибунал – Луцький, дія якого поширювалася лише на Київське, Волинське та Брацлавське воєводства¹³. На ньому депутати щорічно мали обирати прокурора (інстигатора), який наглядав за чинністю подання позовів до трибунальського суду та якому наглядачі приватних маєтків передавали детальні відомості про позови та характер правопорушень. Згодом до судово-представницької функції інстигаторів додалися нагляд за законністю та дисципліною у судовій сфері. Він отримав повноваження подавати позов до суду в інтересах громади міста, стягував судові штрафи, забезпечував явку учасників судового процесу до суду, вів реєстр судових рішень, здійснював представництво в суді інтересів короля та суспільства¹⁴.

Інститут прокурора у Російській імперії був запроваджений лише Петром I у січні 1722 р. як орган, що здійснював нагляд за діяльністю центральних і місцевих адміністративних органів («око государя»). Прокурорський нагляд мав посилити контроль у державному управлінні. Тому функції адміністративного нагляду визначалися їх головним завданням, тоді як судова, обвинувальна – додатковими¹⁵.

Не випадково інституту прокуратури було відведено важливу роль в «Учреждениях...» 1775 р. (Глава 27 «Про прокурорську та стряпчу посади»)¹⁶.

¹¹ Шевчук А.В. Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). Житомир: Видавець Євенок О.О., 2022. 580 с.

¹² Цікаво, що в Речі Посполитій термін «прокуратор» мав інше значення. Н. Старченко проводить паралелі у повноваженнях «прокуратора» та найманого адвоката у Речі Посполитій наприкінці 16 ст. На основі актових книг Володимирського земського суду характеризує їх представницькі повноваження у судовому процесі та вважає, що заняття цим ремеслом для незаможної шляхти було найкоротшим шляхом досягти певного статусу [Старченко Н. Умоцovanі-прокуратори-приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2002. Вип. 1. С. 112.].

¹³ Він проіснував не довго і вже у 1579 р. у Батурині було створено Український трибунал у вигляді міністерства, який складався із семи департаментів.

¹⁴ Курбатова І. Становлення та розвиток органів прокуратури на теренах України: історико-правовий аспект. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. Вересень. С. 143.

¹⁵ Ibid. С. 144.

¹⁶ Полное собрание законов Российской империи (ПЗСРИ). Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 20. № 14392. С. 280-287.

Верховна влада вирішила сконструювати ієрархічну систему, на вершині якої знаходився губернський прокурор (6 клас згідно Табелі про ранги), призначуваний Сенатом за пропозицією генерал-прокурора. Зазначимо, що законодавець встановив для цієї посади нижчий ранг порівняно з віце-губернатором та керівниками палат кримінального і цивільного судів. Таке рішення зменшило вагомість цієї посади та обмежило здатність її представника ефективно протидіяти опонентам. При ньому діяли призначені Сенатом стряпчі казенних та кримінальних справ (7 класу), які спільно ухвалювали рішення («єдиними устами говорили»), а у разі різних точок зору – перевага надавалася голосу прокурора.

Губернському прокурору підпорядковувалися як прокурори при інших інстанціях, так і стряпчі. Вони слідували за виконанням законів всіма губернськими установами. У випадку повільного вирішення справ доповідали губернському правлінню, а при виявленні зловживань – генерал-прокурору. До головних завдань належали збереження авторитету влади, врахування її інтересів; оберігали населення від незаконних зборів, очолювали боротьбу з хабарництвом. Також здійснювали нагляд за утриманням затриманих та проведення досудового розслідування, для цього щонайменш один раз на тиждень відвідували в'язницю¹⁷. Губернський прокурор був уповноважений пришвидшувати розгляд справ ув'язнених. Для цього він міг брати участь у засіданнях судів, а також інших присутствених місцях губернії.

Губернські прокурори, на яких покладалися функції захисту прав селян, які намагалися повернути свободу, вступали в конфлікти з судовими установами. Ці провадження з грудня 1797 р. мали особливу процедуру: спочатку їх розглядав повітовий суд, потім головний, а далі губернський прокурор подавав апеляцію до Сенату від імені кріпосних селян¹⁸. Прокурор обов'язково долучався до справ, пов'язаних з набуттям свободи кріпаками. За умови програшу поміщицьких селян, губернський прокурор подавав апеляцію до Сенату¹⁹. 1800 р. подільський прокурор скаржився на головний суд, який затягував справу, посилаючись на труднощі перекладу. Водночас скаржився на повільність і граф Дунін, адже 342 кріпаки (пилипони, які прийшли до 1629 р. і були вільними), всупереч закону, відмовлялися відпрацьовувати панщину²⁰. З іншого боку, коли волинський прокурор О. Литвинов 28 грудня 1799 р. запитував генерал-прокурора про захист прав жителів села Нападенки Кременецького повіту, які проголосили себе шляхтичами, то отримав відмову²¹, адже така ситуація не могла відбутися згідно імперської судової процедури. Згідно указу 19 січня 1816 р. відбувалося прискорення розгляду справ кріпаків, які мали вирішуватися у першу чергу. Повітовий стряпчий організовував термінову передачу провадження з повітового суду до головного, де вже контролював першочерговий розгляд губернським прокурором²².

Для забезпечення законності були запроваджені посади прокурора (8 клас) та

¹⁷ Рекомендована державою дата – у п'ятницю після обіду.

¹⁸ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 25. № 19 011. С. 686.

¹⁹ Шевчук А.В. Судова влада в житті суспільства Правобережної України... С. 339.

²⁰ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 331. Арк. 1, 4-5.

²¹ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 290. Арк. 1-2, 5.

²² ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 231. Арк. 8.

стряпчих (10 клас) при апеляційних інстанціях: верхньому земському суді, губернському магістраті, верхній розправі, що функціонували у губернському центрі. Диференціація компетенцій з губернськими прокурором та стряпчими полягала в тому, що думка чиновника не мала прерогативного статусу, а передавалась на розгляд губернському прокурору. У повітах запроваджувалася посада повітового стряпчого, який здійснював наглядові повноваження щодо діяльності державних інституцій та цивільного населення. Він контролював аби особи, яких державна влада вважала неблагонадійними, не допускалися до багатолюдних зібрань, адміністрував стягнення штрафів, третина яких йшла на його користь. Повітовий стряпчий не мав права на юридичну герменевтику. З 16 травня 1784 р. повітові стряпчі підпорядковувалися губернському стряпчому у межах його юрисдикційної компетенції²³.

Запроваджений Катериною II прокурорський нагляд поширювався і на інкорпоровані території колишньої Речі Посполитої, однак «на повну» запрацювати так і не встиг²⁴. У першу чергу це можна пояснити нетривалістю функціонування катерининської системи. Хоча про творення установ на Волині було проголошено 5 липня 1795 р., проте відкриті вони були лише 6 серпня 1796 р. (Катерина II померла 6 листопада цього ж року)²⁵.

Павло I уточнив політику попередниці, що стосувалися адміністративно-територіального устрою, а більша частина територій управлялась з урахуванням «особливих прав і привілеїв». У правобережних Київській, Подільській та Волинській губерніях відновлювалися попередні правила судочинства²⁶. Посади решти прокурорів, а також стряпчих, включаючи губернського казенних та кримінальних, ліквідовувалися. Посилений прокурорський нагляд запроваджувався лише при Межових канцеляріях і конторах²⁷.

Олександр I відновив чинність катерининських «Учреждений...», але поспішати відновлювати систему губернського прокурорського нагляду не став. Лише указом від 9 вересня 1801 р. відновив посади губернських стряпчих кримінального та цивільних справ²⁸, а також стряпчих у кожному повіті²⁹. Подальші зміни уже стосувалися не стільки структури інституту прокуратури, а його повноважень.

ПОВНОВАЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОКУРАТУРИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Відновлення дії Литовських статутів та порядку судочинства часів Речі Посполитої змусило верховну владу посилити прокурорський нагляд. 6 травня 1797 р. із Волинського губернського правління до магістратів і повітових судів³⁰

²³ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 22. № 15996 С. 149.

²⁴ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 19. № 13920. С. 687

²⁵ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 23. № 17352, № 17512.

²⁶ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 24. № 17584, 17594, 17637, 17681.

²⁷ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 24. № 18258. С. 808-809.

²⁸ Вживається не казенних, а «гражданських» справ.

²⁹ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 26. № 20004. С. 777.

³⁰ Прагнення до контролю набуло тотальних форм. 12 січня 1799 р. Волинський надвірний суд, який був апеляційною установою для магістратів Волинської, Подільської та Мінської губерній, отримав повідомлення з губернського правління з указом Сенату про необхідність вчасного подання відповідних відомостей волинському губернському прокурору (Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 23. Оп. 1 (дод). Спр. 4. Арк. 5).

надійшов указ із вимогою подавати губернському прокурору відомості про присутність членів суду³¹; вирішені й невині справи з утримуваними під вартою арештантами; невиконані справи. Одночасно 12 травня того ж року губернське правління слухало звернення губернського прокурора Т. Полтавцова на предмет того, що генерал-прокурор О. Куракін вимагав подати інформацію по арештантах Волинської губернії (хто вони, скільки вже утримуються і на якому етапі перебуває розгляд справи), хоча за часів Речі Посполитої від судів не вимагалося подавати жодних звітів і відомостей³².

Проте, примусити повітових писарів (нотарів) виконувати невластиві для річпосполитської судової процедури функції було складно. Тому на Волинський головний суд покладался обов'язок забезпечити вчасне звітування. 14 квітня у присутстві розглядалося звернення Т. Полтавцова з погрозами на адресу писарів повітових судів про віддання під суд у випадку порушень розпоряджень влади³³. 1799 р. за поданням губернського прокурора О. Литвинова Волинське губернське правління усунуло з посади нотаря Старокостянтинівського повітового суду Мошковського через його професійну некомпетентність. Для запобігання подібних випадків, це рішення було доведено до відома всіх судових установ губернії як попередження іншим нотарям та секретарям³⁴.

Намагаючись встановити контроль над судами, прокурори виступали проти інституту адвокатури. 18 вересня 1800 р. О. Литвинов подав рапорт генерал-прокурору зі скаргами на діяльність адвокатів (палестрантів), які зумисно заради прибутку заплутували та затягували справи, чим розорювали сторони процесу. Особливе незадоволення чиновника викликав той факт, що в позивача / відповідача могло бути по 5-10 палестрантів. Пропонувалося різко обмежити чисельність адвокатів. Проте з отриманої відповіді (4 листопада 1800 р.) стає зрозумілим, що верховна влада не бажала втручатися у партикулярні відносини сторін процесу з палестрантами, натомість пропонуючи прокурору доводити самостійно їх протиправні дії та віддавати під суд³⁵. З аналогічним проханням про обмеження чисельності адвокатів 1806 р. звертався волинський прокурор С. Блажівський³⁶.

З іншого боку, губернському прокурору було заборонено бути присутнім на засіданнях Волинського головного суду (очевидно, щоб не заважати виконувати іншу роботу. – *Авт.*). З журналу засідань за січень 1801 р. випливає, що присутніми на засіданні кримінального департаменту були голова, радник та один (з трьох) засідателі³⁷. При цьому функцію контролю за ходом справ взяв на себе губернатор, як це було 9 січня 1801 р., коли суд заслухав звернення про прискорення розгляду провадження Я. Хаймовича, обвинуваченого у крадіжці казенного провіанту³⁸.

³¹ Проблема присутності виборних посадовців у судах стала настільки гострою, що станом на 1827 р. повітові суди надавали стряпчим відомості про відсутніх членів. Питання вибору покарання вирішувало губернське правління, яке пропонувало рішення губернатору (ЦДІАК. Ф. 533. Оп. 2. Спр. 26. Арк. 13, 16).

³² Шевчук А.В. Судова влада в житті суспільства Правобережної України... С. 150.

³³ ДАЖО. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 2, 6, 7.

³⁴ Шевчук А.В. Судова влада в житті суспільства Правобережної України... С. 105.

³⁵ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 531. Арк. 1-2.

³⁶ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1144. Арк. 1.

³⁷ ДАЖО. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 12. Арк. 2.

³⁸ ДАЖО. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 12. Арк. 8.

Для прокурорів правобережних губерній типовими були конфлікти з судовими установами. Покликані забезпечити порядок судочинства, вони часто були некомпетентними у річпосполитській судовій процедурі. 1802 р. київський прокурор Гудима подав рапорт зі скаргою на порушення порядку судочинства цивільним департаментом Київського головного суду. Провадження не надсилалися до Сенату на апеляцію, продовжував використовуватися «польський діалект» і не здійснювався переклад справ, були відсутні частина настільних реєстрів і журналів. У цьому протистоянні вирішальною виявилася позиція губернатора М. Короб'їна, який наголошував, що справи мають «успішний хід», ніхто зі сторін не скаржиться не те, що на затягування, а навіть задоволені вироками. Тому Сенат прийняв рішення, що головне – сплата платежів до казни та використання гербового паперу для угод, а книги можуть існувати за «польським правом»³⁹.

У питаннях встановлення нового порядку судочинства саме губернський прокурор ставав тією ланкою, яка зв'язувала головний суд з Сенатом. 30 травня 1800 р. останній розглядав рапорт О. Литвинова, поданий генерал-прокурору за зверненням цивільного департаменту Волинського головного суду. Мова йшла про порядок апеляції від головного суду до Сенату. Було визначено відповідні зміни, при цьому Сенат здійснював розгляд згідно імперської процедури. Ці правила були поширені на головні суди західних губерній⁴⁰.

Губернські прокурори намагалися поширити дію імперських законів на правобережні губернії. 1798 р. на Лівобережжі було заборонено продавати кріпаків без землі і тому 1816 р. київський прокурор вимагав припинити продаж кріпаків, що призвело до конфлікту з цивільним департаментом Київського головного суду, який реєстрував такі угоди. Справа дійшла до Сенату, який дозволив продаж, адже згідно річпосполитської традиції такі операції були законними⁴¹. Проте, якщо мова йшла про втрати для казни, імплементувалися імперські закони. 1816 р. київський та волинський губернські прокурори звернули увагу Сенату, що місцеві шляхтичі використовують попередні процедури для уникнення сплати мита (резигнаційний контракт – попередня угода про продаж, за якої через деякий час маєток міг повернутися власнику, доживотні угоди – маєток переходив до нового власника до його смерті), а возні уводять до володіння без купчих та сплати платежів. Сенат наказав використовувати Положення про кріпосні мита 11 лютого 1812 р. і стягувати 6% від суми угоди⁴².

Губернським прокурорам доводилося виконувати доручення генерал-прокурора. У червні 1799 р. Волинський надвірний суд розглядав запит О. Литвинова про дохідність бердичівського маєтку Матвія Радзивіла, так як чиновник отримав наказ контролювати, щоб «...бердичівським євреям не чинили образ, податків...»⁴³. У випадку звинувачень чиновників або виборних посадовців у службових злочинах створювалися комісії, які діяли під наглядом губернського прокурора⁴⁴.

³⁹ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 535. Арк. 2-2зв., 6-6зв.

⁴⁰ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 353. Арк. 2-5.

⁴¹ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1609а. Арк. 2-4, 10зв.

⁴² ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1498. Арк. 2; Ibid. Спр. 1634. Арк. 3-6, 15зв.

⁴³ ДАЖО. Ф. 23. Оп. 1д. Спр. 4. Арк. 142.

⁴⁴ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1275. Арк. 3зв.

25 січня 1799 р. для додаткового нагляду за діяльністю місцевих органів влади в губерніях з «особливим статусом» запроваджувалась посада фіскалів. Вони двічі на рік ревізували адміністративні органи влади, контролювали терміни виконання судових рішень, особливо кримінальних. У полі їх уваги було з'ясування дотримання державних фінансових інтересів. Вони ж покликані були стежити за владними посадовцями аби ті не зловживали своїм становищем, надмірними поборами. Про результати оглядів ті рапортували губернатору і генерал-прокурору. Фіскалам наказувалось не втручатись у вирішення приватних скарг без достатніх на те доказів. Заохочувалась їх діяльність, майже, у такий самий спосіб, що його практикував Петро І. У випадках виявлення зловживань їм видавалась третина від загальної суми штрафів⁴⁵. На думку А. Шевчука головною метою запровадження фіскалів було створення системи перехресного контролю за місцевими судами та адміністрацією, абсолютно залежної від імператора. Отримавши широкі повноваження, вони не обмежились виявленням зловживань у судах та особистого огляду губерній, самостійно збільшили власні повноваження: почали приймати скарги, вимагати пояснень та вести службове листування замість просто повідомляти про порушення губернаторові чи генерал-прокуророві. Це наштовхнулося на опір з боку місцевої адміністрації й судових посадовців, котрі звинувачували чиновників у некомпетентності та бажанні просунутися кар'єрними щаблями⁴⁶. Проводячи політику співпраці з місцевою елітою, влада вдалася до обмеження їх впливу у правобережних губерніях. Останні згадки про них датуються 20 квітня 1801 р.

Розпливчастість повноважень прокурора породжувало пряме втручання у хід справ, замість нагляду. У внутрішніх губерніях Російської імперії, де здійснювалось стабільне управління, верховна влада не дозволяла подібні активності. Натомість губернські прокурори на інкорпорованих територіях отримали виключні повноваження контролю за політичною активністю польської шляхти, зокрема нагляду за шляхетськими зібраннями та виборами. 15 березня 1827 р. губернський прокурор отримав право вимагати від дворянського депутатського зібрання відомостей про вирішені справи. Приводом для нововведення стало затягування Вітебським дворянським депутатським зібранням у справі звільнення від поміщицької залежності Метальського, який називав себе шляхтичем. Справа була розпочала 1804 р. і стала резонансною внаслідок втручання Білоруського військового губернатора. Останній особисто доповідав Міністру юстиції, що дворянське зібрання не тільки вчасно не приступило до розгляду справи, а й з'ясувалося, що депутати не збиралися на засідання вчасно, нехтували своїми обов'язками. Прикметно, що остаточну крапку у цій справі поставили 1820 р., але через сім років про цю справу «згадали», аби обґрунтувати право губернських прокурорів переглядати рішення дворянських депутатських зібрань. Що і було реалізовано 15 березня 1827 р.⁴⁷

Щоб більше контролювати місцеву знать, Микола І визначив обов'язком губернського прокурора бути присутнім на дворянських виборах, скориставшись

⁴⁵ ПЗСРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 25. № 18826. С. 541.

⁴⁶ Детальніше про фіскалів див. *Шевчук А.* Судова влада в житті суспільства Правобережної України... С. 176-182.

⁴⁷ ПЗСРИ. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 2 (1827). № 960. С. 239-240.

Ст. 404 і 405 «Учреждений...» про прокурорський нагляд за «збереженням *скрізь порядку*»⁴⁸. Фактично цей інститут був єдиним, який отримав право наглядати за проведенням виборів з часу надання дворянам Жалуваної грамоти 1785 р. Польська шляхта відчула зміни у політиці управління західними територіями, що пришвидшило підготовку до Листопадового повстання.

Ініціативи губернського прокурора віталися з боку верховної влади, особливо якщо стосувалися відстоювання державних інтересів, але загострювали напруженість з місцевою адміністрацією. 3 жовтня 1829 р. між губернським прокурором і Волинським губернським правлінням розпочалася справжня «війна рапортів», що змусило втрутитись Сенат і 18 червня 1831 р. прийняти окремий припис, адресований Волинському губернському правлінню⁴⁹. При цьому, 8 січня 1829 р. Київське губернське правління згадувало, що прокурор, як «блюститель за точним виконанням законів...», губернатору не підлеглий і ніколи з ним у тісній службі не був⁵⁰.

Волинський губернський прокурор надвірний радник І. Лупша звинуватив правління у приховуванні журналів, неналежному документуванні. Тяганину спричинила ініціатива Волинського губернатора П.І. Аверіна про відміну ведення деяких журналів реєстрації з метою оптимізації діловодства. Поки відповідне клопотання розглядав Сенат – журнали просто не велися. Фактично правління порушило закон, оскільки виконало рішення губернатора без перегляду прокурором. Щодо розшитих справ – то і справді губернське правління з метою пришвидшення ходу справ практикувало їх передачу губернському прокурору без решти журналів. Серед них була справа шляхтича Моравського про розбій і нанесення побоїв, рішення у якій виніс Сенат. Вона разом з іншими шістьма непідшитими передавалась губернському прокурору, який залишив її без перегляду. Відповідно, це спричинило затягування рішення у справі Моравського Кременецьким повітовим судом, про що шляхтич скаржився до Сенату. Рішення Сенату було чітким і дипломатичним: за губернським правлінням визнавалося право у надзвичайних випадках пришвидшувати виконання справ шляхом складання окремим журнальних статей з підписами членів правління і передавати прокурору для перегляду. Пізніше вони мали бути скріплені і пронумеровані з іншими справами того дня. За правильність складання журнальних статей і підписи членів правління відповідав секретар, а ведення журналів покладалося на протоколіста. Якщо ж рішення виконувалося без перегляду губернського прокурора – винні несли солідарну відповідальність⁵¹.

Тотожні губернському прокурору функції покладалися на повітових стряпчих. Насамперед це було дисциплінування судових установ. У своєму листі 14 лютого 1820 р. луцький повітовий стряпчий колезький секретар В. Собецький скаржився, що підкоморський суд не подає жодних відомостей, не вдалося відшукати місця його перебування. Згодом стряпчий особисто нагадував підкоморію про необхідність вчасної подачі звітів, але безрезультатно. З листа стає зрозумілим що повітовий стряпчий мав підлеглих⁵². Одним з обов'язків

⁴⁸ ПЗСРІ. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 4. № 3383. С. 958.

⁴⁹ ПЗСРІ. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1831. Т. 6 (1831). № 4664. С. 487-493.

⁵⁰ ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 236. Арк. 83.

⁵¹ ПЗСРІ. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1831. Т. 6. № 4664. С. 491-493.

⁵² Держархів Волинської області (ДАВО). Ф. 496. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2, 178.

повітових стряпчих було регулярне подання губернському прокурору відомостей про провадження й арештантів. 1807 р. подільський прокурор Погоржельський скаржився, що частина стряпчих невчасно надають необхідні відомості навіть під загрозою догани чи грошового штрафу. На своє виправдання чиновники пояснювали, що не мають можливості наймати канцеляристів при своєму «...настільки помірному 150 руб. на рік жалуванні...». Тому стряпчі зверталися до інших установ щоб позичити канцеляриста⁵³. На губернських та повітових стряпчих покладався обов'язок бути присутніми при розгляді справ удільних селян, які проживали в губернії за паспортами⁵⁴. З іншого боку, повітові стряпчі контролювали дотримання місцевими поміщиками розмірів панщини та забезпечення селян хлібом згідно Маніфесту 5 квітня 1797 р.⁵⁵

КАДРОВА ПОЛІТИКА

Повноваження нагляду за діяльністю губернських установ, в тому числі губернським правлінням, вимагали унезалежнити посаду губернського прокурора, особливо від впливу губернатора. Згідно «Учреждений...» губернський прокурор і прокурори присутствених місць, призначалися Сенатом за пропозиції генерал-прокурора. Авторитет останнього прямо впливав на імідж цієї владної інституції. Так, генерал-прокурори вважалися найвпливовішими урядовцями з необмеженим кредитом довіри від імператора, вершиною могутності яких була відповідальність виключно перед останнім⁵⁶. Після Міністерської реформи 1802 р. повноваження генерал-прокурора значно скоротилися, що мало вплив на губернських прокурорів, але держава дбала, щоб їх статус залишався високим.

З 1805 р. губернаторам заборонялося наказувати губернському прокурору, а також визначалося, що як чиновники, вони виходять з-під юрисдикції начальника краю і перебувають у прямій залежності від Міністра юстиції⁵⁷. Губернатор не мав права атестувати прокурора та губернських стряпчих, оскільки це могло призвести до корупційних ризиків⁵⁸. У цілому, влада не була зацікавлена у тісній взаємодії з прокурора з начальником краю, а навпаки через їх протиставлення урівноважити владу в губернії. Тим не менше повністю унезалежнити губернського прокурора не вдалося. Губернатор входив до складу губернського правління, рішення якого були обов'язковими і для прокурора⁵⁹.

Непросто складались взаємини губернатора та прокурора на Волині. Прикладом свідчить конфлікт 1806 р. між новопризначеним губернатором М.М. Волконським і губернським прокурором С. Блажиєвським⁶⁰. Останній звернувся особисто до генерального прокурора П.В. Лопухіна зі скаргою на протизаконні вчинки поручика Менделєєва, що прибув разом з губернатором і користувався покровительством останнього. Аби не роздмухувати конфлікт, військовий губернатор розпорядився про переведення прокурора в іншу

⁵³ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1169. Арк. 1.

⁵⁴ ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 236. Арк. 458.

⁵⁵ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1484. Арк. 1.

⁵⁶ Звягинцев А.Г., Орлова Ю.Г. От первого прокурора России... С. 7.

⁵⁷ ПЗСРІ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 28. № 21923. С. 1255-1256.

⁵⁸ ПЗСРІ. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 3 (1828). № 2209. С. 847.

⁵⁹ Сухонос В.В. Прокуратура у державному механізмі Російської імперії... С. 17.

⁶⁰ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 809. 3 арк.

губернію⁶¹. Невдовзі було звільнено і самого губернатора. Це був не єдиний випадок завбачливого заміщення начальника губернії у разі виникнення особистих конфліктів.

У внутрішніх губерніях такий статус не задовольняв амбітних чиновників, які службою намагалися отримати більш вигідну виборну посаду голів палат кримінального та цивільного суду, а посада прокурора була стартом для її досягнення⁶². Подібні кар'єрні сходження були неможливими у губерніях Правобережної України, адже голів кримінального та цивільного департаментів губернських головних судів обирала локальна шляхта. Вона ніколи не проголосувала б за чиновників прокурорського нагляду на виборах. Натомість за віддану службу вони могли претендувати на призначувані адміністративні посади. Про це свідчить кар'єра О.Д. Хрущова. 1808 р. він обіймав посаду Волинського губернського прокурора, а скоро домігся призначення начальником Радзивилівського митного округу. Указом Сенату від 8 лютого 1812 р. став волинським віце-губернатором. Згодом його було звинувачено в хабарництві, а після ревізії сенатора Ф.Ф. Сіверса звільнено з посади і розпочато слідство⁶³.

Приступаючи до аналізу кадрового складу, насамперед, необхідно розуміти, що численні ролі, які покладалися на інститут прокуратури, вимагали від влади виваженої політики. Кандидати не просто повинні були бути лояльним, але й вміти комунікувати як з місцевими адміністраторами, так і локальними елітами, розумітися у функціонуванні установ у регіоні (у т. ч. справників⁶⁴ і городничих⁶⁵, губернського та повітового маршалів⁶⁶), які були провідниками імперської політики пошуку компромісів, бути знайомим з річпосполитським правом та судовими традиціями. Для аналізу інформації про кадровий склад використано дані з «Месяцесловів...» за відповідні роки (за винятком відсутності видання за 1816 р.)⁶⁷.

Першим волинським губернським прокурором був Т. Полтавцов (1796?-

⁶¹ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 808. 3 арк.

⁶² Семенова Н.Л. Губернские прокуроры в системе местного управления Российской империи... С. 137.

⁶³ ДАВО. Ф. 486. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 11.

⁶⁴ Шевчук А., Маркевич О. Справник у системі управління Волинською губернією (кінець XVIII – 1860-ті рр.). *Емінак*. 2022. № 3 (39). С. 9-25. DOI: 10.33782/eminak2022.3(39).588

⁶⁵ Шевчук А.В., Маркевич О.В. Інститут городничого / поліцеймейстера в системі управління Російської імперії кін. XVIII – 60-х рр. XIX ст. (на матеріалах Волинської губернії). *Емінак*. 2023. Вип. 3. С. 29-50. DOI: 10.33782/eminak2023.3(43).657

⁶⁶ Лебидь А., Шевчук А. Поветовые маршалы Волинской губернии (1797-1831): организация, кадровый состав, деятельность. *Былые годы*. 2023. Вип. 18 (1). С. 100-114. DOI: 10.13187/bg.2023.1.100

⁶⁷ Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова. [1802-1804]: 1802 р. – С. 263; 1803 р. – С. 299; 1804 р. – С. 39-40. Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова: В 2-х ч. Ч. 2: содержащая в себе роспись чиновным особам, в губерниях обретающимся. [1805-1832]: 1805 р. – С. 319; 1806 р. – С. 464-474; 1807 р. – С. 484-495; 1808 р. – С. 475-485; 1809 р. – С. 447-458; 1810 р. – С. 461-472; 1811 р. – С. 469-480; 1812 р. – С. 486-499; 1813 р. – С. 484-497; 1814 р. – С. 498-512; 1815 р. – С. 486-500; 1816 р. – С. 494-506; 1817 р. – відсутній том; 1818 р. – С. 513-525; 1819 р. – С. 516-528; 1820 р. – С. 529-542; 1821 р. – С. 528-541; 1822 р. – С. 391-400; 1823 р. – С. 411-421; 1824 р. – С. 426-436; 1825 р. – С. 439-449; 1826 р. – С. 456-467; 1827 р. – С. 470-481; 1828 р. – С. 476-487 (станом на 29 липня 1827 р.); 1829 р. – С. 500-511; 1830 р. – С. 376-385; 1831 р. – С. 382-390; 1832 р. – С. 387-396.

1798 рр.)⁶⁸. З 1798 до 1804 р. наступником був колезький радник О. Литвинов, який 1804 р. отримав статського радника (5 клас), що ставило його на один рівень з віце-губернатором. Така нагорода могла бути лише за визначні успіхи у професійній діяльності. За відсутності формулярних списків, які були б доступними в архівних установах України, вдалося встановити, що його служба розпочалася в губернії 23 червня 1798 р. з посади радника Волинського надвірного суду, проте вже 6 жовтня цього ж року приступив до виконання обов'язків губерньського прокурора.

Загалом, за час проведення політики пошуку консенсусу з регіональною шляхтою⁶⁹ (1798-1831 рр.) посаду губерньського прокурора обіймало десять осіб (у 1810 р. було зафіксовано вакансію). Середня тривалість каденції склала 3,3 роки, з них: 1 рік – три особи, 2 роки – дві, 3 роки – також дві, 4 роки – одна, 7 років – О. Литвинов і 8 років – А. Сербінович (1821-1828 рр.). Для порівняння, тривалість перебування на посаді городничого коливалась від 3,3 років до 4,6 років⁷⁰, а справника – 2,3 роки, при чому майже половина з них (44,7%) перебували на посаді один рік. Таким чином, влада була зацікавлена у стабільній роботі прокуратури і вдавалась до зміни чиновників у крайніх випадках. Звернемо увагу на той факт, що всі вони (а це стосується як прокурорів, так і стряпчих) були представниками статської служби, жодного військового, тоді як серед справників протягом 1818-1832 рр. 15% мали досвід військової служби, подібне зустрічаємо і серед городничих. Це дозволяє зробити висновки, що влада критично ставилась до можливостей вчорашніх військових виконувати прокурорський нагляд⁷¹.

Стосовно рангів, то лише двоє отримали підвищення: віще згаданий О. Литвинов (1804 р.) і надвірний радник А. Сербінович, який став колезьким радником (1823 р.). Щодо решти, то надвірними радниками були п'ять осіб, колезьким асесором – одна та колезьким радником – дві. Жоден з губерньських прокурорів (окрім О. Литвинова) не мав попереднього досвіду роботи на посадах повітового чи губерньського стряпчого, або в судових інституціях. Таким чином, функцію агентів державної влади виконували винятково алохтонні бюрократи, які мали забезпечувати баланс між інтересами локальних еліт та імперськими інтенціями.

Щодо посад губерньських стряпчих кримінальних і казенних (з 1805 р. – цивільних) справ, то за період з 1801 по 1831 рр. першими було шість осіб (у 1828 р. зафіксовано вакансію). Середня тривалість каденції для стряпчих кримінальних справ склала 5 років, з них: 1 рік – одна особа, 3 роки – дві, 4 роки – одна, 7 років – титулярний радник Ф. Можаровський був двічі (1817-1818 та 1823-1827 рр.) та 11 років – П. Кульгейкін (1804-1814 рр.). Стосовно рангів, то лише останній отримав підвищення – з колезького асесора 1810 р. став надвірним радником. Щодо решти, то надвірним радником і колезьким асесором було по одній особі, титулярними радниками – три.

⁶⁸ ДАЖО. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 2, 6, 7.

⁶⁹ 1832 р. відбулася ротація губерньського прокурора – замість надвірного радника І. Лупші (1829-1831 рр.) став колезький радник В. Каменський (Месяцеслов за 1832 г. С. 387-396; Месяцеслов за 1833 г. С. 389-397). Не вдалося встановити, чи заміна була викликана «неефективністю» чи «успішністю» у роботі І. Лупші.

⁷⁰ Шевчук А.В., Маркевич О.В. Інститут городничого / поліцмейстера в системі управління... С. 41, 43.

⁷¹ Шевчук А., Маркевич О. Справник у системі управління... С. 17, 20.

За цей же період з 1801 по 1831 рр. губернськими стряпчими цивільних справ було теж шість осіб (у 1806 р. було зафіксовано вакансію). Середня тривалість їх каденції склала 5 років, з них: 1 рік – одна особа (1807 р. вищезгаданий колезький асесор П. Хрущов, який згодом став віце-губернатором), 2 роки – надвірний радник А. Маньковський⁷² (1804-1805 рр.), який був переведений з посади стряпчого кримінальних справ (1801-1803 рр.) три роки одна особа, 4 роки – дві та 15 років – В. Бутович (1817-1831 рр.). Стосовно рангів, то останній отримав підвищення – з титулярного радника 1829 р. став колезьким асесором, а 1832 р. – надвірним радником, отримавши знак за 25 років служби. Двоє осіб з колезького асесора стали надвірними радниками. Щодо решти, то надвірним радником була одна особа і колезькими асесорами – дві. Звернімо увагу, ще на два моменти: обидва стряпчі титулярний радник О. Данильченко (кримінальних справ) і колезький асесор В. Бутович (цивільних справ) зберегли свої посади після Листопадового повстання, а останній навіть отримав надвірного радника⁷³; лише О. Данильченко був житомирським повітовим стряпчим, решта були приїжджими чиновниками, які не були задіяні у судових структурах.

До своєрідної «тріади адміністративних агентів» у повітах належали справники (які в окремі періоди були виборними посадовцями, а в окремі – призначуваними чиновниками⁷⁴), повністю призначувані городничі та повітові стряпчі. Використано інформацію з «Месяцеслова» про кадровий склад з 1805 р. (перша згадка про інститут повітових стряпчих) по 1831 р., лише два роки було зафіксовано вакансії. За цей період було 63 чиновника (середня тривалість перебування на посаді – 4,9 роки). Як вище уже зазначалось, це триваліший термін, ніж інших посад. З них 10 осіб (16%) перебували на посаді 10 і більше років, 15 осіб (24%) – 5–9 років, 15 осіб (24%) – 1 рік. Найтривалішу каденцію (19 років) мав ковельський стряпчий, титулярний радник П. Щербак (дослужився з губернського секретаря), 17 років – дубенський стряпчий, титулярний радник М. Добронравов⁷⁵. Проте, частою була ротація чиновників між повітами. Для прикладу, колезький реєстратор А. Щастний⁷⁶ розпочав службу 1807 р. у Новоград-Волинському повіті, 1808-1809 рр. – Овруцький, де отримав ранг губернського секретаря, 1810-1813 рр. – Старокостянтинівський, 1814-1815 рр. – Володимир-Волинський, 1817 р. – Рівненський (колезький секретар), 1818-1822 рр. – знову Володимир-Волинський (1822 р. – титулярний радник). Кульмінацією кар'єри на посаді повітового стряпчого було отримання чину титулярного радника. Лише 1809 р. житомирський повітовий стряпчий А. Кувичинський отримав ранг колезького асесора. Раніше згаданий

⁷² 1806 р. перебував під судом за обвинуваченням у незаконних діях під час слідства в справі про скарбника Кузьменка. Див.: Шевчук А. Судова влада в житті суспільства Правобережної України... С. 452.

⁷³ Месяцеслов за 1833 г. С. 389-397; Месяцеслов за 1834 г. С. 400-409.

⁷⁴ Шевчук А., Маркевич О. Справник у системі управління... С. 20-25.

⁷⁵ Під час сенаторської ревізії Ф. Сіверса чиновник обвинуватив у порушеннях місцевих землевласників, що призвело до привселюдного конфлікту з губернським маршалом В. Гіжицьким, майбутнім волинським губернатором. При цьому, дубенський стряпчий не втратив посади, яку займав до 1833 р. (ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1484. Арк. 1).

⁷⁶ Очевидно, що він міг бути родичем радника казенної палати М. Щастного (Месяцеслов 1810 г. С. 461), 1811 р. надвірний радник М. Щастний був вже радником губернського правління (Месяцеслов 1811 г. С. 469). 1832 р. – голова Кримінальної палати, кол. радник (1833 р. – С. 389).

О. Данильченко з 1829 р. почав займати посаду губернського стряпчого, що свідчить про те, що посада повітового стряпчого для більшості була апогеем кар'єри. Нетиповими були службові здобутки титулярного радника І. Григоровича, який протягом 1821-1829 рр. був поперемінно радником кримінального і цивільного департаментів Волинського головного суду. 1818-1819 рр. він був рівненським повітовим стряпчим. Вихідець з Черкаського повіту Київської губернії, без нерухомого майна, він зумів вибудувати успішну кар'єру у Волинській губернії, перебуваючи при справах губернського правління, вчасно звільнившись під час ревізії Ф. Сіверса та поновившись після її завершення. Для нього посада повітового стряпчого була трампліном перед посадою радника Волинського головного суду⁷⁷.

Звернімо увагу, що всі (!) повітові стряпчі зберегли свої посади після Листопадового повстання, лише відбувся обмін між Острозьким і Луцьким повітами. Кадрова рокировка була характерна серед чиновників на посадах як городничих, так і справників, а часті переміщення стряпчих лише поглибили висновки про застосування його як механізму в інтеграційних процесах⁷⁸.

Справжнім випробуванням для алохтонних чиновників стала ревізія сенатора Ф. Сіверса, яка відбулася 1815 р., а за її результатами шляхті вдалося усунути з посади одіозного губернатора М.І. Комбурлея⁷⁹. З боку місцевої шляхти посипалися доноси. Одним із звинувачених у 1815 р. був острозький повітовий стряпчий титулярний радник П. Розалевський, який перебував на посаді з 1806 р. У скарзі, підписаній вісьмома місцевими поміщиками, чиновника обвинувачували у тому, що він вимагав гроші під час укладання ревізських переписів. Проте, П. Розалевському вдалося отримати довідку від повітового маршала Й. Малинлинського, що ніхто не вимагав поборів, а самі шляхтичі свідчили, що скарга була сфальсифікована підкоморієм Прушинським, племінників якого переслідував стряпчий за втечу за кордон зі зброєю. Конфлікт стряпчого з повітовою шляхтою був пов'язаний з тим фактом, що після розслідування граф Ю. Іллінський втратив орендовану Тайкурську волость і поніс збитки. Казенна палата зобов'язала повітового маршала і членів комісії, які передали маєток графу, відшкодувати казенні втрати⁸⁰. Водночас в Острозі працювала комісія за скаргою власника князя Яблоновського, який обвинувачував городничого і «російських чиновників» у зловживаннях. При цьому, один з членів комісії, молодий племінник власника житомирський хорунжий Гржибинський привселюдно оголосив, що не поїде з Острога доки приїжджі чиновники не будуть заслані до Сибіру. При цьому другим членом комісії був губернський стряпчий кримінальних справ колезький асесор М. Воїнов, проте про його позицію невідомо⁸¹. Хоча П. Розалевський просив захисту у міністра юстиції, проте з матеріалів справи не вдалося встановити, чим все завершилося. Єдине, що посаду у системі прокуратури він втратив (серед

⁷⁷ ДАЖО. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 2зв.-3.

⁷⁸ На прикладі кар'єри барона І. Корфа. Детальніше див.: Шевчук А.В., Маркевич О.В. Інститут городничого / поліцеймейстера в системі управління... С. 41.

⁷⁹ Детальніше про сенаторську ревізію Сіверса та її результати див.: Маркевич О.В. Феномен М.І. Комбурлея або хроніка правління волинського губернатора. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр.* 2011. Вип. 19. С. 59-72.

⁸⁰ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1526. Арк. 1-3зв.

⁸¹ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1526. Арк. 4-5.

повітових справників та городничих його не було). Загалом під слідством станом на 1816 р. перебували сім справників, шість городничих, чотири стряпчих. Проте були й представники місцевої шляхти: шість засідателів нижнього земського суду, повітовий маршал, три хорунжих, чотири повітових судді⁸². Приїжджі чиновники у своєму 30-сторіноковому зверненні до Олександра I причиною протистояння вважали події французько-російської війни 1812 р. та великі збитки⁸³.

Місцеві адміністратори захищали повітових стряпчих. 15 травня 1816 р. кримінальним департаментом Волинського головного суду розглядалося звернення ревізора Ф. Сіверса про відстороненого рівненського стряпчого колезького секретаря В. Собецького⁸⁴. З «Месяцесловів...» за відповідні роки можна прослідкувати подальшу кар'єру чиновника: 1812-1815 губернський (з 1814 р. – колезький) секретар працював у Рівненському повіті, 1817 р. – у Володимир-Волинському, 1819-1824 і 1827-1831 рр. – Луцькому (1829 р. був пожалуваний рангом титулярного радника) і, нарешті у 1832-1833 рр. – в Острозькому.

Висновки

Інститут прокуратури у Російській імперії зазнав значної модернізації, особливо за правління Катерини II, яка розбудувала густу мережу прокурорського нагляду з широкими повноваженнями: за дотриманням законності у діях адміністрації та судів, контроль за тим аби владні інститути не втручалися у сферу діяльності один одного, за виконанням законів та поведінкою чиновників тощо. За правління Павла I й Олександра I було реформовано систему прокуратури, а в губерніях Правобережної України частково відновлювалися попередні правила судочинства під наглядом лише губернського прокурора. Останній поступово втрачав статус політичної надбудови і розглядався як чиновник місцевого управління. За Миколи I губернський прокурор став ключовим інструментом у інтеграційній політиці. Вони отримали повноваження нагляду за діяльністю дворянських депутатських і були присутні на виборах. Якщо з боку верховної влади віталися ініціативи губернського прокурора, то з місцевою адміністрації взаємини були напруженими.

Кадрова політика Російської імперії на Волині характеризувалася балансуванням між необхідністю забезпечення лояльності чиновників і потребою в ефективному управлінні регіоном з урахуванням його специфіки. Імперська влада надавала перевагу призначенню алохтонних бюрократів на ключові посади, особливо на рівні губернії. Це свідчить про прагнення забезпечити лояльність чиновників та їхню незалежність від місцевих еліт. Спостерігалася відносна стабільність кадрового складу, про що свідчить середня тривалість каденцій губернських прокурорів (3,3 роки) та повітових стряпчих (4,9 роки). Система кар'єрного просування була обмеженою, особливо для повітових стряпчих, для яких ця посада часто ставала кульмінацією кар'єри. Лише окремі випадки демонструють можливість подальшого підвищення. Влада практикувала ротації

⁸² ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1584. Арк. 5-6зв.

⁸³ ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1584. Арк. 91-121.

⁸⁴ ДАЖО. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 8.

чиновників між повітами заради набуття досвіду та запобіганню формуванню тісних зв'язків з місцевими елітами. Збереження на посадах усіх повітових стряпчих після Листопадового повстання 1830-1831 рр. вказує на абсолютну лояльність інституту прокуратури до політики влади в регіоні.

REFERENCES

- Efremova, N.N.** (1983). *Ministry of Justice of the Russian Empire. 1802-1917. (Historical and legal study).* Moscow [in Russian].
- Eroshkin, N.P.** (1983). *History of state institutions of pre-revolutionary Russia.* Moscow [in Russian].
- Gerasimov, I.** (Ed.). (2017). *The New Imperial History of Northern Eurasia. Part 2: Balancing the Imperial Situation: 18th – 20th Centuries.* Kazan: 'Ab Imperio' [in Russian].
- Grigorev, V.G.** (1910). *Reform of local government under Catherine II (The Statute on provinces of 1775).* St. Petersburg: Russian Printing House [in Russian].
- Kazantsev, S.M.** (2003). *Prosecutor's Office of the Russian Empire: historical and legal study.* St. Petersburg State University [in Russian].
- Kurbatova, I.S.** (2019). Establishment and Development of Prosecutor Bodies on the Territory of Ukraine: Historical and Legal Aspect. *Natsyonalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka, Veresen*, 142-146 [in Ukrainian].
- Lebid, E. & Shevchuk, A.** (2023). District (Povitovi) Marshals of Volyn Governorate (1797-1831): Arrangement, Staffing and Activities. *Bylye Gody*, 18 (1), 100-114. DOI: 10.13187/bg.2023.1.100 [in Russian].
- Madariaga, I.** (2002). *Russia in the Age of Catherine the Great.* Moscow [in Russian].
- Markevych, O.** (2011). The Phenomenon of M.I. Komburlei or the Chronicle of the Rule of the Volyn Governor. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, 19, 59-72 [in Ukrainian].
- Muravev, N.V.** (1889). *Procuratorial supervision in its structure and activity.* Moscow [in Russian].
- Semenova, N.L.** (2015). Provincial prosecutors in the system of local government of the Russian Empire in the late 18 – early 19 century (on the example of the Orenburg province). *Stranitsy istorii Rossii*, 129-137 [in Russian].
- Shevchuk, A.V.** (2022). *Judicial Power in the Life of the Society of the Right-Bank Ukraine (late 18 – first third of the 19 century).* Zhytomyr [in Ukrainian].
- Shevchuk, A. & Markevych, O.** (2023). Institute of Governor / Police Chief in Governance System of Russian Empire of the Late 18th Century – 60s of the 19th Century (on Materials of Volyn Hubernia). *Eminak*, 3 (43), 29-51. DOI: 10.33782/eminak2023.3(43).657 [in Ukrainian].
- Shevchuk, A. & Markevych, O.** (2022). Spravnyk in Volyn Province Administrative System (end of the 18th century – 1860s). *Eminak*, 3 (39), 9-25. DOI: 10.33782/eminak2022.3(39).588 [in Ukrainian].
- Starchenko, N.** (2002). The Umotsovans-Procurators-Friends. Who are they? (Formation of the Bar in Volyn at the end of the 16 century). *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*, 1, 111-144 [in Ukrainian].
- Sukhonos, V.V.** (2012). *The Prosecutor's Office in the State Mechanism of the Russian Empire after the Judicial Reform of 1864.* Sumy [in Ukrainian].
- Zviagintsev, A.G. & Orlova, Yu.G.** (2001). *From the first prosecutor of Russia to the last prosecutor of the Union.* Moscow [in Russian].